

УДК 343.123.3

Є.В. Расчотнов, ад'юнкт кафедри
кримінального процесу НАВС

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ЗУПИНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті досліджено становлення та історичний розвиток інституту зупинення досудового розслідування, проаналізовано нормативно-правові акти XV-XXI століть, що визначали підстави зупинення досудового розслідування, з'ясовано певні недоліки зазначеного інституту, та окреслено процесуальні питання, що наразі потребують свого належного унормування.

Ключові слова: зупинення досудового розслідування, історичний розвиток, нормативне унормування, вдосконалення.

В статье исследованы становление и историческое развитие института приостановления досудебного расследования, проанализированы нормативно-правовые акты XV-XXI веков, которые определяли основания приостановления досудебного расследования, выявлены определенные недостатки указанного института и обозначены процессуальные вопросы, требующие надлежащего нормирования.

Ключевые слова: приостановление досудебного расследования, историческое развитие, нормативное унормирование, совершенствование.

The article studied the formation and historical development of the institution of suspension of pre-trial investigation, analyzed the regulations of the XV-XXI centuries, which defined the grounds of suspension of pre-trial investigation, observed deficiencies of this institution and designated procedural issues that required the necessary improvements.

Keywords: suspension of pre-trial investigation, historical development, regulatory standardization, improvement.

Актуальність теми. В умовах сьогодення, коли все більшої актуальності набуває забезпечення захисту прав і свобод людини в Україні, виникає необхідність адаптації практики розслідування кримінальних правопорушень відповідно до умов нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі КПК). У зв'язку з цим існує нагальна потреба поглибленого дослідження, осмислення процесуальних інститутів і норм, серед яких важливе місце займає інститут зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні. Адже необґрунтоване й поспішне рішення слідчого щодо зупинення досудового розслідування прямо пов'язане з дотриманням прав учасників кримінального провадження та витратами державних коштів, впливає на забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування і судового розгляду.

З'ясування природи зазначеного інституту, його сутності, вивчення історії його розвитку є першоосновою для його істинного розуміння, правильного використання та вдосконалення. Саме ці аспекти процесуальної діяльності зумовлюють актуальність даної статті.

Стан дослідження. Питанню унормування процесуального порядку та умов зупинення досудового розслідування присвячено роботи процесуалістів і криміналістів В.П. Бахіна, Ю.Ф. Бердичевського, В.М. Бикова, Ю.М. Грошевого, В.Є. Гуцева, В.Г., Дрозд, А.Я. Дубинського, П.С. Елькінд, М.В. Жогіна, Б.М. Коврижних, Г.К. Кожевнікова, В.Д. Ломовського, І.А. Малютіна, П.П. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, Л.М. Репкіна, З.Д. Смітєнко, М.О. Чельцова, О.О. Чувільова, В.П. Шибіки, В.В. Шимановського та інших науковців. Однак дослідження генези інституту зупинення досудового розслідування в умовах прийняття нового КПК, в літературі наразі не проводилось.

Мета статті – дослідити становлення та розвиток інституту зупинення досудового розслідування, з'ясувати його природу, проаналізувати загальні недоліки, можливості їх усунення та вдосконалення процесуальних норм, що його врегульовують.

Виклад основного матеріалу. Як показує аналіз літературних джерел і нормативно-правових актів різних історичних періодів розвитку держави, інститут зупинення досудового розслідування пройшов тернистий шлях свого становлення та розвитку.

Поняття «зупинення досудового розслідування» у кримінальному процесуальному праві з'явилося значно пізніше писаних норм вітчизняного законодавства, які дійшли до нас фактично лише починаючи з X століття.

Дослідження існуючих законодавчих норм того часу показує, що майже до кінця XIX століття вказаного поняття у загальному розумінні взагалі не існувало, а йшлося лише про «відкладення» судового розгляду справи, як кримінальної, так і цивільної. Саме «відкладення», на нашу думку, було певним прототипом поняття «зупинення» провадження, що відображалось у положеннях деяких законодавчих актів XV-XVII століть. Так, одним з перших згадувань про поняття «відкладення» можна вважати положення статті 10 Новгородської Судної грамоти 1471 року: *«А кто на ком поищет наезда, или грабежа в земном деле, ино судити наперед наезд и грабеж, а о земли после суд...а о земле суд, а не будет суда в Новгороде, а о наезде и грабеже суд»* [1, с. 305]. Зі змісту даної статті можна зробити висновок, що розгляд справи «о наезде и грабеже» відкладається, зокрема, у разі відсутності в той історичний період у Новгороді уповноваженого складу суду.

У подальшому про можливість відкладення розгляду справи судом зазначалося у статті 28 Судебника великого князя Івана IV 1550 року: *«А которое будет дело судит царь и великий князь, ... и которой суд не кончается, оставят его в обговоре, и дьяку исцовы и ответчиковы речи велети записати перед собою; или о чем ся пошлют на послушество, и дьяку велети то записывали перед собою ж; да те ему дела держати у себя за своею печатью, доколе дело кончается...»* [2, с. 97-128]. Відкладення розгляду справи у цьому випадку було можливим за необхідності дослідження існуючих або подання додаткових доказів для об'єктивного її вирішення.

Більш конкретні підстави відкладення розгляду справи вказувалися зокрема у статті 118 глави X «О суде» Соборного уложення 1649 року: *«А будет ответчик по третьей грамоте ко ответу не станет для того, что он в то время будет на государеве службе, ... и такова ответчика в исцове иску без суда не винити, а стати ему к суду после службы на указной отсрочной срок»* [3, с. 83-256]. За змістом цієї норми, суд того часу мав право відкласти розгляд справи щодо осіб, які перебували на державній службі до її закінчення.

У зв'язку з тим, що до кінця XIX століття у Російській імперії не було кваліфікованих правознавців, процесуальне законодавство того часу в частині визначення підстав можливого відкладення розгляду справи було дуже примітивним і розрізним, детальної уваги його систематизації не приділялося.

Вперше поняття «зупинення» (на той час - попереднього слідства) унормовується у Статуті кримінального судочинства (далі - Статут) від 20 листопада 1864 року. Цей Статут містив ряд процесуальних норм, що визначали підстави та порядок зупинення як попереднього, так і судового слідства у кримінальному провадженні (зокрема, статті 27, 277, 352-354, 386, 388, 510, 523-524, 529, 531-534, 542, 846-852, 1013-1015) [4, с. 83-256]. Однак у зв'язку з відсутністю визначених строків попереднього слідства, його

зупинення здійснювалось лише за неможливості направити справу до суду з обвинувальним актом. Саме норми Статуту стали початком існування інституту зупинення досудового розслідування, зміст окремих норм якого дійшов і до нашого часу.

Аналізуючи норми Статуту, С. І. Вікторський виділяв дві узагальнені групи підстав зупинення кримінального переслідування – юридичні та фактичні. До юридичних, відносилися, зокрема, цивільна та духовна предсудимості. Перша з них визначалася статтею 27 Статуту. У цій нормі вказувалося, що якщо визначення діяння злочинним залежить від ухвали в установленому порядку прав стану або власності на нерухоме майно, або ж властивості неспроможності обвинуваченого, тоді переслідування кримінальним судом не порушується, а порушене зупиняється до вирішення спірного предмета судом цивільним. Духовна ж предсудимість врегульовувалася у статтях 1013-1015 Статуту. В них зазначалося, що особи християнської віри, звинувачені в багатощлюбстві або кровозміщенні, передаються кримінальному суду не раніше як по витребуванню висновку від суду духовного. Справи щодо вступу у шлюб, заборонений християнам, розглядалися кримінальним судом тільки по закінченню над винними суду духовного [10, с. 242-243].

Таким чином, юридичні підстави зупинення попереднього слідства по суті слугували для судового слідчого підставою щодо визначення подальшого руху кримінальної справи після отримання рішення суду цивільного або духовного.

Фактичні підстави зупинення попереднього слідства у Статуті визначалися, зокрема, статтями 277, 353-354, 356, 846-852. До таких підстав відносилися:

1. Невстановлення місцезнаходження винної особи яка вчинила злочин;
2. Захворювання обвинуваченого на психічну хворобу;
3. Втеча, або нестановлення місцезнаходження обвинуваченого.

Підстави зупинення попереднього слідства при нестановленні винної особи визначалися у статті 277 Статуту, у якій вказувалося, що коли судовий слідчий з причини не встановлення винного не знайде підстав продовжувати слідство, то, зупинивши провадження, він запитує через прокурора дозвіл окружного суду на закриття справи. Однак, щодо цього положення законодавець чомусь передбачив прямо протилежну норму статті 276 Статуту, в якій вказувалося, що судовий слідчий не зупиняється в провадженні слідства по тому випадку, що обвинувачений зник або, що не має підозрюваного у вчиненні злочину [5, с. 638-639]. Таким чином, залишилося незрозумілим, чи мав судовий слідчий зупинити попереднє слідство на підставі статті 277 Статуту, чи він повинен був керуватися статтею 276 Статуту, у якій вказувалося про необхідність продовження провадження. Слід зазначити, що конкуренція наведених статей існувала аж до втрати чинності самого Статуту. Крім того, Статут не пояснював мету зупинення провадження відповідно до статті 277, якщо справа за цією ж статтею Статуту підлягала подальшому закриттю.

При виникненні питання про душевну хворобу обвинуваченого на попередньому слідстві Статут визначав, що слідчий, підтверджуючи цей факт шляхом проведення освідування судовим лікарем, а також відібрання пояснень у самого обвинуваченого та осіб, яким ближче відомо образ його дій і суджень, передає на подальше розпорядження прокурора все провадження по цьому предмету з думкою лікаря щодо ступеню розумового розладу обвинуваченого (стаття 353 Статуту). У подальшому справа разом з висновком прокурора направлялася на розгляд окружного суду (стаття 354 Статуту).

З приводу зупинення провадження у зв'язку з хворобою обвинуваченого М. В. Духовський свого часу зазначав: «Въ случае болезни, при которой подсудимый лишьъ возможности явиться на судъ, следствие приходится по необходимости остановить».

...Порядокъ пріостановки въ судебныхъ уставахъ указанъ лишь относительно душевно-больныхъ, хотя, конечно, пріостановка возможна и по болезнямъ физическимъ» [9, с. 180]. Але, не зважаючи на цю думку, Статут не містив прямої норми, яка б дозволяла слідчому зупиняти попереднє слідство у зв'язку з іншою, крім психічної, хворобою обвинуваченого.

Зупинення попереднього слідства у зв'язку з розшуком обвинуваченого врегульовувалося статтями 846-852 Статуту. Керуючись цими нормами, суд у випадку невстановлення місцезнаходження обвинуваченого або його втечі, за поданням судового слідчого чи пропозицією прокурора або за власною ініціативою робив розпорядження щодо його розшуку та опублікування про це відомостей у об'явах, а також у місцевій губернській та столичній пресі. Об'яви оголошувалися у містах на площах, а в селах - на мирських зібраннях. Коли були підстави вважати, що обвинувачений перебуває за кордоном, то про виклик його до суду робилися публікації у відомостях, що видавалися іноземними мовами тощо.

Встановивши наявність обставин, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, слідчий для розгляду питання про її зупинення направляв справу до окружного суду. У разі підтримки рішення слідчого, прокурор окружного суду разом зі своїм поданням передавав справу на розгляд даного суду або до судової палати, залежно від складності справи. Розглянувши справу та подання прокурора, окружний суд або судова палата приймали відповідне рішення (статті 510, 523-524, 529-534 Статуту).

Відновлення попереднього слідства здійснювалося на підставі статті 542 Статуту. Однак недоліком цієї норми було те, що вона регламентувала процесуальні питання щодо відновлення лише закритих справ. Разом з тим, підстав та процесуального порядку відновлення зупиненого провадження у Статуті не врегульовувалося.

Аналізуючи норми Статуту 1864 року, можна зазначити, що вони не були досконалыми щодо порядку їх застосування, зокрема, не визначалися питання щодо дій слідчого по зупиненій кримінальній справі, можливості зупинення попереднього слідства у зв'язку з фізичною хворобою обвинуваченого, підстави відновлення зупиненого слідства тощо.

З прийняттям у 1919 році Інструкції для народних слідчих (далі Інструкція 1919 року), підстави зупинення попереднього слідства у порівнянні зі Статутом 1864 року були істотно звужені. У Інструкції 1919 року унормовувалася лише одна підстава зупинення попереднього слідства, яка у Статуті відносилася до юридичних, а саме, коли визначення діяння злочинним залежало від попереднього рішення цивільного спору (§ 26 Інструкції 1919 року) [6, с. 232-259]. Однак у Інструкції 1919 року був відсутній поділ підстав зупинення на фактичні та юридичні по аналогії зі Статутом 1864 року, що було не досить послідовно і логічно зі сторони законодавця того історичного періоду.

Не зважаючи на те, що § 9 Інструкції 1919 року визначав обов'язок народного слідчого закінчити попереднє слідство у місячний термін з моменту пред'явлення обвинувачення, у випадку неможливості цього зробити він вже не був наділений правом зупинити провадження, а повідомляв про причини зволікання народному судді, який визначав подальший рух справи. На жаль, Інструкція 1919 року не визначала зміст підстав, які могли перешкоджати закінченню розслідування.

З прийняттям наступної Інструкції для народних слідчих 1921 року [6, с. 273-304] (далі - Інструкція 1921 року), підстави зупинення попереднього слідства, незважаючи на незначний проміжок часу, були дещо змінені у порівнянні з попередньою Інструкцією 1919 року. Зокрема, на відміну від Інструкції 1919 року, у статті 138 Інструкції 1921 року

визначалося право народного слідчого у разі невідкриття місцезнаходження обвинуваченого або його втечі, роботи розпорядження про його розшук через міліцію, карний розшук і т.п. установи. У випадку ж не розшуку обвинуваченого народний слідчий повинен був провести всі необхідні слідчі дії та подати справу до належного суду на розпорядження про її зупинення до розшуку обвинуваченого. Крім того, Інструкція 1921 року вже не регламентувала зупинення слідства, якщо визначення діяння злочинним залежало від попереднього рішення цивільного спору.

Таким чином, підстави зупинення попереднього слідства за Інструкціями 1919 і 1921 років, були не тільки звужені у порівнянні зі Статутом 1864 року, але за своєю сутністю практично не вирішували наявні нагальні проблемні процесуальні питання. Однак, не зважаючи на вказані певні недоліки, саме зі змісту Інструкції 1921 року вбачається, що метою інституту зупинення попереднього слідства стає безпосереднє збереження визначених процесуальних строків розслідування.

Прийнятий КПК УРСР 1922 року [7] (далі – КПК 1922 року) не вносив суттєвих змін щодо підстав зупинення попереднього слідства, що були відомі за Статутом 1864 року, але по відношенню до Інструкцій 1919 і 1921 років вони були розширені. Так, КПК 1922 року знов надавав можливість зупинити попереднє слідство у зв'язку з психічним захворюванням обвинуваченого. При встановленні неосудного стану обвинуваченого на момент вчинення злочину або після його вчинення слідчий направляв справу до суду зі своїм висновком про закриття справи або її зупинення, якщо є дані про імовірність обвинуваченого одужати. Відповідно до стану обвинуваченого суд приймав рішення про закриття або зупинення справи (статті 200, 203-204 КПК 1922 року). Як і за Інструкцією 1921 року, попереднє слідство підлягало закриттю при невстановленні винного (пункт 1 частини 1 статті 206 КПК 1922 року), незмінними були і підстави зупинення слідства у зв'язку з розшуком обвинуваченого. Відновлення попереднього слідства після усунення причин, через які було зупинено провадження, здійснювалось, як і раніше, судом (стаття 209 КПК 1922 року).

За наступним КПК УРСР 1927 року [8] підстави зупинення попереднього слідства залишились фактично такими ж, як і у КПК 1922 року. Єдиною новелою КПК 1927 року було те, що право зупинити та відновити попереднє слідство, а також закрити кримінальну справу вже надавалось прокурору, а не суду.

Найбільш прогресивного свого розвитку інститут досудового розслідування набув у КПК УРСР 1960 року [11] (далі - КПК 1960 року). Вперше у історії радянського кримінального процесу за КПК 1960 року зазначений інститут був виділений у розділі 2 в окрему главу 19 «Зупинення попереднього слідства». Тепер таке процесуальне рішення вже не передувало закриттю кримінальної справи, а прийняти його міг слідчий самостійно.

Попереднє слідство в кримінальній справі зупинялось на підставі частини першої статті 206 КПК 1960 року у випадках:

- 1) коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме;
- 2) коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження в справі;
- 3) коли не встановлено особу, яка вчинила злочин.

У випадках, зазначених у пунктах 1 і 2 цієї статті, попереднє слідство могло бути зупинене лише після того, як слідчий винесе постанову про притягнення певної особи як обвинуваченого і виконає всі слідчі дії, проведення яких можливе за відсутності обвинуваченого, а також вживе заходів до збереження документів та інших можливих

доказів у справі. Попереднє слідство зупинялось мотивованою постановою слідчого, копія якої направлялася прокуророві.

Водночас, підстави та порядок зупинення попереднього слідства, визначені пунктами 1, 2 та 3 статті 206 КПК 1960 року, деталізувалися в окремих статтях 207, 208 та 209 КПК 1960 року відповідно. Крім того, вперше КПК 1960 року регламентував можливість зупинення досудового слідства не лише у зв'язку з психічною, а й фізичною хворобою обвинуваченого (пункт 2 частини 1 статті 206 КПК 1960 року).

Тривалий час зупинення досудового слідства було можливо лише на підставі зазначених трьох пунктів статті 206 КПК 1960 року. Однак Законом України від 14 грудня 2006 року № 462-V частина перша статті 206 КПК 1960 року була доповнена пунктом 4 наступного змісту «Зупинення судом слідчих дій на час розгляду скарги на постанову про порушення кримінальної справи». Така норма КПК була запроваджена вперше, адже попередні нормативно-правові акти забороняли зупиняти розслідування у разі надходження скарг від сторін по кримінальній справі.

Відновлення досудового слідства здійснювалось у разі потреби та безпосередньо слідчим, який складав про це мотивовану постанову, копію якої направляв прокуророві (стаття 210 КПК 1960 року).

Саме у КПК 1960 року було істотно змінено підходи до правової регламентації інституту зупинення досудового розслідування. Для прикладу, був розширений перелік підстав для зупинення провадження у кримінальній справі, посилені гарантії прав учасників, чий інтересів торкається дане рішення слідчого.

З набранням чинності 20 листопада 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу [12] (далі - КПК 2012 року) порядок та підстави зупинення досудового розслідування, на відміну від КПК 1960 року, були відчутно змінені. Вказаний інститут наразі унормовується лише трьома статтями 280–282 КПК 2012 року.

Так, частиною 1 статті 280 чинного КПК 2012 року передбачаються наступні підстави зупинення досудового розслідування:

- 1) підозрюваний захворів на важку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;
- 2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме;
- 3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Незважаючи на суттєве оновлення процесуальних норм інституту зупинення досудового розслідування, виникає ряд питань щодо їх правильного та законного застосування. Так, при прийнятті рішення про зупинення досудового розслідування на підставі пункту 1 частини 1 статті 280 КПК 2012 року залишилося невизначеним, яку саме хворобу можна вважати тяжкою; який документ необхідно вважати медичним висновком, ким і коли він повинен надаватися. Щодо пункту 2 частини 1 статті 280 КПК 2012 року теж постає ряд нагальних питань: як можна оголосити підозрюваного у розшук, якщо його місцезнаходження невідоме і немає можливості повідомити йому про підозру відповідно до статей 276-278 цього Кодексу; які саме процесуальні дії повинен проводити у цих випадках слідчий або прокурор, на якому територіальному рівні проводити розшук цієї особи. У пункті 3 частини 1 статті 280 КПК 2012 року не визначено, що може слугувати підставою для зупинення досудового розслідування, коли є необхідність звернення до іншої держави за правовою допомогою в рамках

кримінального провадження, коли виникла необхідність в наданні міжнародної правової допомоги іншій державі, відносно якого учасника кримінального провадження (підозрюваного, свідка, потерпілого) та необхідність проведення яких саме слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій будуть надавати підстави для зупинення досудового розслідування, що повинно визначати факт зупинення досудового розслідування як при зверненні за правовою допомогою, так і при наданні міжнародної правової допомоги іншій державі тощо. Крім того, не визначено, які саме слідчі (розшукові) дії можна проводити по зупиненому провадженню, відповідно до частини 5 статті 280 КПК 2012 року.

Висновки: таким чином, наразі інститут зупинення досудового розслідування є результатом тривалого історичного розвитку. Його становлення і вдосконалення обумовлені розвитком держави, суспільних та правовідносин, у тому числі у сфері кримінального провадження. Аналізуючи норми, що регламентують зупинення досудового розслідування з моменту його зародження до сьогодення, можна дійти до висновку, що вони завжди потребували деталізації та гармонізації з іншими нормами процесуального закону, як того вимагає практика досудового розслідування. Отже, і у чинному КПК 2012 року питання законодавчого регулювання порядку зупинення досудового розслідування та застосування при цьому правових норм залишаються не досить вирішеними, часом суперечливими і потребують свого подальшого вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – Т. 1. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.
2. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – Т. 2. – М. : Юрид. лит., 1985. – 520с.
3. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – Т. 3. – М. : Юрид. лит., 1985. – 512 с.
4. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – Т. 8. – М. : Юрид. лит., 1991. – 496 с.
5. Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий. При участии : А.О. Кони, В.К. Случевского и др. [Текст] / [Подъ общей ред. проф. М.Н. Гернета]. – М. : Издательство М.М. Зива, Т-во Типографии А.И. Мамонтова, 1914. – Вып. III. – 944 с.
6. Землянский, П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР) [Текст] / Землянский П. Т. – К. : Типография МВД УССР, 1972. – 307 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс УССР // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 41. – Ст. 598.
8. Шаргей, М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 года : текст и постатейный комментарий [Текст] / М. Е. Шаргей. – Х. : Юридическое издательства НКЮ УССР, 1928. – 372 с.
9. Духовской, М. В. Русский уголовный процесс [Текст] / М. Д. Духовской. – М., 1905. – 472 с.
10. Викторский С.И. Русский уголовный процесс. — М.: Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. — 448 с.
11. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х. : ООО “Одиссей”, 2003. – 960 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.